

HVAD VAR 'KLASSE'?

Klassebegrebet i dansk historie- skrivning

Af Bertel Nygaard

Begrebet klasse blev anvendt længe før Marx af teoretikere og historikere. Arbejderbevægelsens talsmænd og teoretikere gjorde naturligt brug af begrebet, i langt mindre omfang den akademiske verden. I 1970'erne fik den marxistiske klasseanalyse en opblomstring. Perioden rummede en betydelig variationsrigdom fra strengt strukturbestemte analyser, der nærmest afviste, at klasser skulle betragtes som historiens subjekter, til undersøgelser, der betonedede menneskets skabende rolle i historien. Der har således været klasseanalyser, der fokuserede på besiddelse og anvendelse af magtressourcer, medens andre lagde vægt på skabelsen af klasseidentiteter og bevidsthedsformer. Også inden for samme forfatterskab kan der undertiden konstateres en betydelig spændvidde.

'Klasse' er ikke, hvad det har været i historieskrivningen.¹ Da Marx og Engels i 1848 dristigt erklærede, at alle "hidtidige samfunds historie er klassekampenes historie", indvarslede de ikke kun et program for samfundets forandring hinsides klasseskel, men også et forskningsprogram for mangfoldige senere analyser af samfund i samtid og fortid.² Sin storhedstid i dansk historieskrivning havde klassebegrebet i 1970'erne, hvor især marxister ivrigt diskuterede dets teoretiske og empiriske implikationer. Siden er socialhistoriske klasseanalyser blevet skubbet bort til fordel for studier af sprog, kultur, identitet og netværksanalyse. Herindenfor kan 'klasse' nok stadig anerkendes som en socioøkonomisk betingelse for f.eks. bestemte diskursers fremvækst, men analysens fokus lægges oftere på klassen som identitet, 'forestillet fællesskab' eller nodalbegreb i en politisk diskurs. Og frem for at være det dominerende element i en helhedsanalyse betragtes 'klasse' nu snarere som side- eller underordnet andre fænomener, f.eks. køn eller nationalfølelse.³

For di disse nyere historieteoretiske strømninger er vokset frem gennem polemisk agraensning fra tidligere, socialhistoriske paradigmer, er opfattelsen af, hvad der gik forud, blevet betydeligt forenklet. Det er således næsten altid et abstrakt skitseret, oftest vulgærmarxistisk klassebegreb, der vises frem som kontrast til nyere tendenser.⁴

Historieskrivningens klassebegreb har imidlertid aldrig været en sådan monolit. Og for så vidt som de nyere kultur- og diskursretningers fortalere uden videre og under ét afærdiger tidligere sociale klasseanalyser, gengiver de ikke alene en vulgariseret opfattelse af historieskrivningens egen historie. De afskærer sig også fra at overføre konkrete erfaringer fra tidligere diskussioner, som meget vel ville kunne bidrage til mere præcise inddragelser af 'det sociale' i nutidig historieskrivning.

Uden prætentioner om at udtømme emnet skal denne artikel afsøge dimensioner af et so-

cialhistorisk klassebegreb ved at kortlægge nogle vigtige punkter og temaer i dette begrebs rolle i dansk historieskrivning. Efter et kort overblik over klassebegrebets lange historiografiske og dets mere tilbagetrukne eksistens i dansk historieskrivning gennem mange årtier skal her fokuseres særligt på nogle af 1970'ernes mest markante marxistiske brug af begrebet: den historisk-materialistiske skole, den Althusser-inspirerede marxisme og kapitallogikken, hvorefter her kort skal fokuseres på overgangen til senere, mere kulturhistoriske bestemmelser. For at belyse feltet mere i dybden vil analysen af disse skoler fremhæve nogle få eksempler blandt de mangfoldige historiske udfoldelser af klassebegrebet i bøger, artikler og universitetsopgaver fra dette årti.⁵ Hverken de få udvalgte bidrag eller disse tre marxistiske skoler er helt repræsentative for klassebegrebets rolle i de socialhistoriske tolkningstraditioner som helhed. Der er imidlertid udvalgt, fordi man her i indbyrdes sammenlignelig form og tilblivelseskontekst finder de mest udfoldede drøftelser af fundamentale udviklinger i dansk historie i sammenhæng med teoretiske overvejelser over klassen som analyse- og forklaringskategori. Idet marxismen i nutidens almindelige historiografiske forståelse fremstår som den mest signifikante 'anden' og dermed bliver genstand for de mest stereotypiserende afvisninger, forekommer det særligt væsentligt at nuancere forståelsen af netop dette felt med henblik på at knytte an til nutidige løbende diskussioner om historiefagets teoretiske traditioner og udfordringer.

Gennem de følgende delanalyser spørges til brugen af klassebegrebet ud fra en række mulige betydningsdimensioner og potentielle indre spændinger i begrebet: klassen som bestemt af hhv. økonomiske, sociale, politiske, kulturelle eller bevidsthedsmæssige forhold; klassen som produkt af dybereliggende sociale forhold over for klassen som aktør eller historisk drivkraft; bestemmelsen af hver enkelt klasse i forhold til den relationelle bestemmelse af klassernes indbyrdes forhold; klassebegrebets gyldighedsomfang i tid og rum; dets

forhold til nært beslægtede begreber eller modbegreber som 'individ', 'folk', 'nation', 'stand', 'statusgruppe' eller lignende. Disse dimensioner ligger bag hvert enkelt delanalyse, men vil hovedsagelig blive ekspliciteret via den gennemgående sammenligning af forskellige brug af klassebegrebet.

Klassebegrebets tidlige historiografiske udvikling

Selv om 'klasse' som social og historisk kategori er blevet udfoldet tydeligst i marxistiske forbindelser, har det rødder i borgerlige teoriforståelser før Marx. Adskillige førmarxistiske og ikke-marxistiske klassebegreber har desuden eksisteret side om side med de marxistiske bestemmelser. I overensstemmelse med civilisationshistoriske klasseanalyser hos bl.a. Adam Smith argumenterede de danske landboreformers oplyste fortalere i slutningen af 1700-tallet ud fra teorier om især 'middeltandens' voksende samfundsmæssige rolle imod de privilegerede klasser.⁶ Op gennem 1800-tallet opererede fremtrædende danske historikere med lignende elementer af klasseanalyse, der dog gennem romantikkens fokus på specifikke følelser og handlinger var blevet videreudviklet til bestemmelser af klasserne som aktører og deres indbyrdes kampe som historiske drivkræfter. Dette sås især hos de afgørende franske historikere som François Guizot og Augustin Thierry, der i restaurations-tiden 1815-30 begyndte at inddrage begrebet 'klassekamp' som et socioøkonomisk element inden for en overordnet idealistisk ramme, hvor brugen af ordet 'klasse' ofte flød sammen med retslige standskategorier og begreber som 'folket' og 'nationen'.

C.F. Allens banebrydende nationshistorie *Haandbog i Fædrelandets Historie* fra 1840 rummede inden for en tilsvarende idealistisk helhedsopfattelse et lignende socialt klassebegreb med flydende overgange til begreberne 'folk' og 'stand'. Nogle gange skelnede han mellem flere klasser inden for bondestanden, i middelalderen fra selvejerne som den fornemste gruppe ned til gårdsidderne. Ofte foku-

Klassemodsætningerne fandtes også på landet, hvor storgodsejerne skaltede og valtede med deres ansatte landarbejdere og tyende. Hovedbygningen på Rosenfeldt gods i Sydsjælland, hvor arbejderne er stillet op til fotografering. (Foto: Arbejdermuseet & ABA).

serede han dog på konflikten mellem bønderne som én social enhed, de oprindelige danske borgere, dvs. 'folket', og undertrykkerne: den ofte tysk dominerede adel.⁷ Lignende opfattelser og begrebsbrug sås også hen mod århundredskiftet i syntesebestræbelserne hos det kildekritiske gennembruds radikale historikere, bl.a. Kristian Erslev og J.A. Fridericia.⁸ Dette bidrog til en lang tradition blandt danske landbohistorikere for at se gårdmændene som en slags nationens kerne og i den forstand skrive historien med en enkelt samfundsklasse som overordnet ramme.⁹

Den historikergeneration, der fulgte efter Erslevs, bevægede sig imidlertid generelt bort fra de ældre syntesebestræbelser til fordel for kendsgerningspositivistiske standpunkter og ud fra en grundlæggende antagelse af den højpolitiske magt- og idékamp som det afgørende felt. Selv hos den væsentligste undtagelse fra denne regel, Erik Arup, der skildrede

det danske samfunds udvikling i middelalderen som en mangfoldig, bred proces, var den overordnede udviklingstese domineret af lignende antagelser snarere end noget klassebegreb.¹⁰ Gustav Bang, derimod, bevægede sig som socialdemokrat fra 1890'erne og til sin død i 1915 gradvis bort fra sådanne antagelser til fordel for marxistiske begreber, men formåede ikke at danne skole.¹¹

Den økonomiske histories fremvækst fra 1920'erne og frem, ikke mindst med stiftelsen af Institut for Historie og Samfundsøkonomi i København i 1927, førte heller ikke umiddelbart til et stærkt klassefokus i historieskrivningen, men lagde dog grunden til senere bevidst klassecentreret historieskrivning på en række væsentlige felter, f.eks. i kirkehistorikeren P.G. Lindhardt's undersøgelser fra 1950'erne og frem af 1800-tallets vækkelser ud fra en ret håndfast klasseanalyse.¹²

Et klart økonomisk funderet, men bestemt

ikke-marxistisk tematisering af et økonomisk klassebegreb blev også udfoldet i en bredere danmarkshistorisk analyse hos rigsarkivar Vagn Dybdahl. Hans bind af *Politikens Danmarkshistorie* fra 1965 skelnede mellem de 'dominerende' klasser, dvs. officerer, embedsmænd, godsejere og borgerskab, og de øvrige: gårdejere, husmænd og landarbejdere, foruden tyendet, der dog i samtiden nærmest befandt sig "helt uden for skemaet".¹³ Herudover dannede sig omkring år 1900 en ny middelstand af detailhandlere og håndværkere.¹⁴ Disse økonomisk-sociale klassebestemmelser, der således overlappede med statusgruppe- og erhvervsgruppe-kategorier, dannede her en grundlæggende ramme for periodens detaljerede politik-, social- og kulturelle historie, ikke kun som traditionel toppolitisk begivenhedshistorie, men også gennem detaljerede strukturelle studier af de forskellige klassers helbredstilstand, boligforhold, læsning og

madvaner. Forestillinger om klassen som aktør eller historisk drivkraft var dog fraværende. Det samme var enhver diskussion af dette klassebegrebs historiske gyldighedsomfang.

I 1960'erne og 1970'erne fik andre klassebestemte former for historieskrivning dog betragtelig fremgang, ikke mindst gennem arbejderhistorien, der i 1972 fik sit første eget danske historievindskabelige tidsskrift.¹⁵ Dette hang til dels sammen med den politiske radikaliserings op gennem 1960'erne, ikke mindst i store dele af de nye studentermasser på de humanistiske og samfundsvidenskabelige universitetsuddannelser. Studenterradikalismen associerede sig i vidt omfang med det 'nye venstre' og den 'vestlige' marxismes teorier, men fokuserede i stigende omfang også på arbejderklassen som samfundsaktør.¹⁶ I samklang med tendenser i hele den vestlige verden affødte dette en ny, omfattende interesse for marxistiske teorier, der grupperede sig i forskellige hovedretninger. Dermed dukkede flere af klassebegrebets dimensioner op til overfladen i historieskrivningen og blev genstand for ret omfattende diskussioner.

Klassekampen i den historiske materialisme

En af hovedretningerne inden for 1970'ernes marxisme var den traditionelle historiske materialisme, som var blevet udviklet i tilknytning til arbejderbevægelsen og efter oktoberrevolutionen navnlig den kommunistiske bevægelse, men kun sjældent og sporadisk havde tilkæmpet sig plads på universiteterne.¹⁷ Ligesom de øvrige teoretiske hovedstrømninger rummede også denne retning en betydelig spændvidde lige fra strengt økonomisk-deterministiske udlægninger til understregninger af menneskets skabende rolle i historien, især gennem klassekampen, og sådanne handlingsformers forbindelser til subjektive bevidstheder. Et fælles grundlag sås dog i opfattelsen af, at den historiske udvikling var fundamentalt betinget af de materielle livsvilkår, navnlig i produktionen, og at historien således som helhed skulle analyseres gennem Marx' begre-

ber om interaktionen mellem produktivkræfter og produktionsforhold og disses determinering af den retslige og politiske overbygning. Klassebegrebet blev her typisk forstået som led i den klassekamp, som siden oldtiden var blevet ført mellem udbyttende og udbyttede om fordelingen af det samfundsmæssige merprodukt. Denne klassekamp sås især som afgørende ved overgangen fra én produktionsmåde til en anden ved de historiske punkter, hvor de nedarvede sociale produktionsforhold var blevet hæmninger for produktivkræfternes videre udvikling.

Denne bredt definerede historiske materialismes klassebegreb fandt et specifikt dansk historiografisk udtryk i Benito Scocozza *Klassekampen i Danmarks historie*. Dette værk var tænkt som en skildring i to bind af klassekampens rolle under hele overgangen til kapitalisme fra omkring år 1500 frem til cirka 1900. Reelt udkom dog kun det første bind fra 1976, der dækkede perioden indtil ca. 1700.¹⁸ Forfatteren kom dog senere med betragtninger over både klassebegrebets teoretiske status og den senere danske historie, som delvis kan ses i forlængelse af bindet fra '76.¹⁹

Maoisten Scocozza udtrykte her ikke kun en bestemt teoretisk opfattelse af den historiske materialisme, men også en åbenlyst politisk tilgang til historieskrivningen som kampplads, hvorpå han tog parti for det arbejdende danske folk imod eliten i både samtid og fortid.²⁰ Bogen var derfor også skrevet som en *folkets historie* – både om folket og for det.²¹

Klassekampen mellem alle tiders udbyttende og udbyttede blev udpeget som "*selve drivkraften* i den historiske udvikling".²² Heri lå en meget bred forståelse af klassebegrebet, der også omfattede førkapitalistiske konflikter, f.eks. modsætningen mellem udbyttende jordbesiddere og udbyttede bønder under feudalismen, og relationer uden for det rent økonomiske: "institutioner, ideer, vaner, meninger", herunder de religiøse kampe på reformationens tid.²³ Idet Scocozza samtidig bestemte feudalisme og kapitalisme som abstrakte størrelser, der sameksisterede i den konkrete danske kontekst i hele overgangsperioden

1500-1900, åbnede han desuden for mere komplekse klasse modsætninger og -alliancer end blot konfrontationen mellem én udbytterklasse og én udbyttet klasse.²⁴ Stedvis sondrede han tillige mellem forskellige niveauer i klasseanalysen, således feudalismens "grundlæggende modsætning" mellem jordbesiddere og bønder og de "sekundære, afledte og underordnede modsætninger" mellem "bønderne og deres tjenestefolk, mellem fæstebønder og selvejere, mellem store og mindre fæstebønder".²⁵

Dette dannede udgangspunkt for en gentolkning af de vigtigste kapitler af periodens politiske historie og standskampe i form af en historie om klassekampe mellem udbyttende og udbyttede. F.eks. blev Christian den Andens modstand mod adelen forstået gennem en alliance med borgerskabet, men i et tvetydigt forhold til almuen, der er med til at bane vejen for kongens nederlag over for adelen. Grevens fejde og Clementsfejden i 1534 blev i forlængelse heraf skildret som henholdsvis borgerkrig og bondekrig, begge formet af klasse modsætninger. En del af bogens tolkninger kom derfor også til at stå som tilspidsninger af tidligere tolkninger fra den ikke-marxistiske historievidenskab, snarere end som ganske nye. Ligeledes betød forfatterens identifikation af 'folket' og især bønderne som den undertrykte klasse under feudalismen, at bogen i væsentlige henseender lå ret tæt på traditionen fra C.F. Allen og frem.²⁶

Mere markant oppositionel og teoretisk klarere var Scocozzas senere analyse af 1700-tallets landboreformer som en borgerlig-kapitalistisk revolution, forårsaget af bøndernes klassekamp, der måske endnu klarere viste klassebegrebets placering heri. Det kapitalistiske resultat af disse forandringer var ifølge Scocozza betinget af produktivkræfternes udvikling i form af nye dyrkningsmetoder, som hurtigt kom i modsætning til de nedarvede produktionsforhold, der var præget af de traditionelle landsbyfællesskaber. Godsejernes forsøg på at realisere de nye produktivkræfter gennem udskiftningen vakte modstand hos bønderne, hvilket pressede godsejerne til mere

gennemgribende omlægninger af produktionsforholdene. Samtidig betød den oprindelig akkumulation af kapital ved væksten i den agrare lønarbejderklasse og pengeøkonomien, at der kunne foranstalles frikøb og investeringer i nye produktionsmidler som forudsætning for fæstebøndernes overgang til selveje. Resultatet blev en ny agrarkapitalisme i samfundets basis, senere efterfulgt af en industriel kapitalisme og i 1848-1901 gradvise forandringer af den politiske overbygning via kampe mellem bønderne og forskellige dele af borgerskabet. Klassekampen var med andre ord årsagen til det kapitalistiske gennembrud i samfundets basis, mens produktivkræfternes udvikling var betingelser for dette resultat, og forandringerne i overbygningen fulgte noget senere.²⁷

Til trods for Scocozzas hyppige insistensen på, at den historiske materialismes analysekategorier var abstrakte og dermed ikke svarede fuldstændigt til den empiriske historie, var det således et gennemgående træk ved hans analyser, at kategorier som 'klasse', 'klassekamp', 'produktivkræfter' og 'produktionsforhold' blev oversat ret direkte til empirisk-historiske fænomener inden for en dansk-national ramme. Både denne oversættelighed til nationalhistorien og forståelsen af den historiske materialismes kategorier som umiddelbart almengyldige var derimod hovedangrebepunkter for de øvrige fremherskende retninger i 1970'ernes danske marxisme.

Althuserskolen og klassekampen

Det var således udtryk for mange universitetsmarxisters kritik af sådanne historisk-materialistiske forståelser, da Roskilde-historikeren Henrik Jensen beklagede Scocozzas teoretiske afsæt i et "en gang for alle givet *hierarki* mellem samfundstotalitetens instanser". En sådan teori formåede ifølge Jensen ikke "at skelne mellem det, at et element eller niveau altid er i sidste instans *determinerende* (nemlig økonomien), og så det, at det *dominerende* niveau skifter", så at dette f.eks. under feudalismen ikke var økonomien, men politikken.²⁸

Jensen udfordrede således den antagelse af

et nogenlunde fast forhold mellem analysekategorierne, som var central i den traditionelle historiske materialisme. I stedet ville han tage udgangspunkt i skolen omkring den franske marxist Louis Althusser, dvs. blandt andre Etienne Balibar og Nicos Poulantzas. På grundlag af en skarp skelnen mellem realobjekt og kundskabsobjekt afviste denne skole bl.a. forestillingen om et skabende subjekt og om samfundstotaliteten som én stor, simpel enhed og udviklede i stedet opfattelser af samfundstotaliteten som en kompleks, struktur af niveauer: politisk, ideologisk, økonomisk. Disse niveauer kunne på skift være dominerende inden for helhedsstrukturen, skønt økonomien altid var dominerende 'i sidste instans'.²⁹ Det betød bl.a., at klassebegrebet nok havde relevans på tværs af forskellige samfundstyper, men ikke spillede den samme rolle i dem alle. Mens Althuserskolen dermed i nogle henseender nærmede sig Weber-inspirerede tolkningstraditioner og vandt betydeligt større indpas i socialvidenskabernes end i historiskrivningen, var den dog også et af de vigtigste udgangspunkter for noget af den mest markante udenlandske marxistiske historiskrivning i perioden, ikke mindst Perry Andersons storværk om den borgerlige stats historiske rødder.³⁰

Henrik Jensens og Ole Bernilds egen påbegyndte, grundigt teoridiskuterende udforskning af dansk feudalisme byggede ligesom Scocozzas på den opfattelse, at klassekampen var den afgørende historiske drivkraft. I forlængelse af Althusser afviste de dog samtidig, at klasser skulle kunne betragtes som subjekter.³¹ Heri lå en generel kritik af enhver betragtning af skabende historiske subjekter i historien, ikke kun individer, men også klasser og andre størrelser – således også den kapitallogiske skoles tanker om kapitalforholdet.³² Ifølge Bernild og Jensen var klassekampen var derimod historiens drivkraft, fordi den 'fortættede' de samfundsmæssige strukturer. Netop derfor kunne den ikke danne *udgangspunkt* for den historiske analyse, sådan som Scocozza antog. Først måtte man analysere alle de strukturer, som blev fortættet i klasse-

kampen: "produktionsmådernes særegenheder, deres hierarkiske ordning i samfundsformationen, deres sammenføjninger i de forskellige niveauer og niveauernes indbyrdes samspil".³³ Klassekampskategorien sås således som gyldig for analysen af enhver historisk forandring i samfundsformationen, men dens nøjagtige rolle og former afhang helt af den nøjagtige sammensætning af strukturelementer inden for den konkrete samfundsformation. Scocozzas direkte fokus på klassekampen betød derimod ifølge Bernild og Jensen blandt andet, at han havde fejltolket Clementsfejden. Frem for at være en direkte konfrontation mellem feudalismens hovedmodsetsningspar, drejede både denne fejde og det store nordjyske bondeoprør i 1441 sig om en sekundær modsætning mellem konge og selvejerbønder.³⁴ I overensstemmelse med deres teoretiske bestemmelser udkød Bernild og Jensen dog udtrykkeligt de nærmere analyser af klassekampens rolle i dansk feudalisme til tredje eller fjerde bind af undersøgelsen – hvoraf dog kun dette første bind faktisk blev publiceret.

En langt mere umiddelbar rolle spillede begreberne 'klasse' og 'klassekamp' dog i en anden historisk undersøgelse, der ligeledes hentedede sin væsentligste teoretiske inspiration i Althusserskolen, nemlig socialforskeren Iver Hornemann Møllers store forskningsprojekt fra slut-1970'erne om klassekampens rolle i bestemmelsen af dansk sociallovgivning fra 1800-tallets midte til forfatterens egen samtid. Imod navnlig Jørgen S. Dichs tolkning af, at sociallovgivningen havde været ensidigt bestemt af den herskende klasses behov, ville Hornemann Møller vise, at det snarere var *kampen* mellem de forskellige klasser og sociale lag, der havde bestemt resultatet.³⁵ Her blev 'klasse' defineret meget bredt som "en gruppe mennesker, der (...) afgrænses over for andre grupper ved besiddelse, placering i den samfundsmæssige organisering af arbejdet, kamperfaringer og ideologisk indstilling".³⁶ Klasserne og deres modsætninger var ikke alene determinerede, men også "hovedkraften bag alle ændringer i samfundets struktur og

udvikling", herunder i staten, der i forlængelse af Nicos Poulantzas blev bestemt som en væsentlig arena for klassekampen.³⁷ Samtidig blev de enkelte klassers heterogenitet forsøgt indrammet ved hjælp af underkategorier som 'lag', 'fraktioner' og 'sociale kategorier'.³⁸ Dermed var det muligt i forfatterens samtid at udpege f.eks. *småborgerskabet* som "selvstændige næringsdrivende, som har ingen eller få ansatte", *mellemlagene* som ikke-merværdiskabende lønarbejdere og arbejderklassen som de *merværdiskabende* arbejdere.³⁹ I forlængelse af den brede klassebestemmelse pegede Hornemann Møller også på f.eks. "en egen antimonopolistisk ideologi" som typisk for småborgerskabet.⁴⁰ Centralt i disse studier stod dog også forandringerne over tid i de danske klasser og deres indbyrdes forhold. Her byggede forfatterens generelle analyse af klassestrukturen på eksisterende undersøgelser – til de lange linjer således især den første af de to klassestrukturundersøgelser fra *Den jyske historiker*, som skal undersøges nærmere senere i denne artikel.

Ved således at sætte klassekampen som historisk drivkraft på baggrund af et nøjere teoretisk afklaret og kategorialt underdelt klassebegreb placerede Hornemann Møller sig i en vis forstand teoretisk imellem de øvrige marxistiske inspirerede retninger i perioden. Til trods for den marxistiske forankring i kapitalisme- og klassekampsbestemmelser og den principielle anerkendelse af relationelle bestemmelser, ideologi og kamperfaring lå hans klasseanalyse dog i praksis i nogle henseender nærmere den bestemmelse på grundlag af erhvervsgrupper, som man tidligere havde set hos f.eks. Vagn Dybdahl. Også Dybdahl havde jo som nævnt påpeget typiske kulturelle former for hver enkelt klasse, men på grundlag af en grundlæggende rent socioøkonomisk udpegning af klassen. Mens konkrete forskningsresultater således havde betydelig potentiel interesse for en mere omfattende analyse af klasser i Danmark, var det vanskeligt fra dette punkt at indgå i den overordnede diskussion af klassebegrebets rolle i historieskrivningen.

Klassestruktur og kapitalforhold: Den jyske historiker

Det væsentligste teoretiske alternativ til Althusserskolen for mange marxister på danske universiteter var den tysk forankrede 'kapitallogiske' skole eller *kritpoløk*'en.⁴¹ Den dannede det væsentligste teoretiske udgangspunkt for et af de mest ambitiøse forsøg på at forstå dansk historie ud fra klassebegrebet: *Den jyske historikers* analyser fra 1973 og 1976 af dansk klassestruktur i hhv. 1870-1920 og 1920-40.⁴² Kapitallogikken vendte sig mod ikke kun den 'borgerlige videnskabs' ideologiske antagelse af det kapitalistiske samfunds forestillingsrammer som naturgivne eller eviggyldige, men også andre marxisme-rettningers opfattelse af analysekategorierne som gyldige for hele historien. Herimod insisterede kapitallogikerne på, at analysekategorier og undersøgelsesmetode måtte reflektere den konkrete undersøgelsesgenstand, og at det gyldige ved Marx' tilgang var den specifikke analyse af kapitalens 'begreb': varens dobbelte karakter af brugs- og bytteværdi, kapitalforholdet, dvs. relationen mellem kapital og lønarbejde i vareproduktionen, osv. Alt, hvad der lå uden for kapitalens dominans, dvs. ikke-kapitalistiske samfund og ikke-kapitalistiske elementer i samfundet, lå dermed også uden for de marxistiske kategoriers umiddelbare gyldighedsomfang.⁴³

Den historiografiske udfoldelse af disse teoretiske antagelser i det århusianske fagkritik-miljø, som *Den jyske historiker* indgik i, insisterede dog på at forbinde den 'logiske' analysemåde med en 'historisk'.⁴⁴ Tilsvarende distancerede en af klassestrukturanalysens ledende folk, Steen Busck, sig i 1974 videnskabssteoretisk fra kapitallogikken i strengere forstand. I stedet tilsluttede han sig en 'praktisk' marxisme, der imod tendensen til at lade "kapitallogikken determinere historiens gang hen over hovedet på de konkrete mennesker" ville tage udgangspunkt i "den konkrete, historiske virkelighed", herunder i "bestemte klasser i et bestemt modsætnings- og styrkeforhold" i "ord og handlinger" hos de individer, som klasserne bestod af.⁴⁵

Selve klassestrukturanalyserne var dog betydeligt tættere knyttet til den kapitallogiske traditions funktionalisme. Ikke desto mindre sås også her en underliggende ubekvemhed ved kapitallogikken, som på flere måder stred mod inddragelsen af den som det centrale teoretiske udgangspunkt. Begge undersøgelser afspejlede således et stærkt politisk engagement og markante praksisfordringer i den motivering af studierne, som – delvis indirekte – fremgik af teksterne, nemlig konstateringen af en anomali i det danske samfund: manglen på en stærk revolutionær arbejderklasse- og bevægelse. I både 1973 og 1976 blev dette overordnet forklaret med den særlige danske vej til kapitalismen, der havde affødt en særegen dansk klassestruktur. 1976-undersøgelsen lagde dog langt større vægt på arbejderbevægelsens udvikling og på klassernes politiske udtryk, bl.a. i partiernes politik, end undersøgelsen fra 1973, der af forfatterne selvkritisk blev beskrevet som 'økonomistisk'.⁴⁶

Ligeledes var der afgørende forskelle mellem de to undersøgelsers udlægning af den danske klassestrukturs særtræk. 1973-undersøgelsen lagde vægt på småborgerskabets, herunder gårdmændenes, dominans som et særtræk ved den danske klassestruktur, der havde affødt en "småborgerlig bevidsthed" også i arbejderbevægelsen.⁴⁷ 1976-undersøgelsen revurderede disse gårdmænds klassestatus ved at betragte dem som en del af borgerskabet.⁴⁸ Dermed undergravede den senere undersøgelse også den klassespecifikke forklaring af den ikke-revolutionære bevidsthed.

I stedet tog 1976-undersøgelsen, til trods for sin hensigt om at være mere pædagogisk formidlende end den tidligere klassestrukturanalyse, udgangspunkt i logiske udledninger af kapitalforholdet. Den danske arbejderbevægelses reformisme blev således forklaret ud fra den "socialpartnerbevidsthed", der ifølge forfatterne opstod "spontant af produktionsmåden i alles bevidsthed" – fordi det kapitalistiske samfund ville høre op med at fungere, hvis arbejderne ikke længere anerkendte kapitalistens 'ret' til at tilegne sig merværdien.⁴⁹ Dette element i analysen fjernede sig

dog ikke kun fra den tidligere undersøgelse, men truede ligefrem med at undergrave både klassebegrebets stilling i den overordnede forklaring og selve undersøgelsens udgangspunkt. Hvis 'socialpartnerbevidstheden' udsprang direkte af den kapitalistiske økonomis funktioner, var der jo ikke meget mening i at betragte de danske arbejderes manglende revolutionære klassebevidsthed som en anomali; snarere måtte man da undre sig over, at der nogensinde opstod revolutionær bevidsthed.⁵⁰

Selv om forfatterkollektivet ikke konfronterede denne fundamentale vanskelighed direkte, syntes et appendix om bestemmelse af klassebevidsthed at vidne om en søgen efter en anderledes forbindelse mellem kapitallogik og historisk analyse. Her udnævnte forfatteren "den revolutionære bevidsthed" til klassebevidsthedens reneste form, der kom til udtryk i kampen for "afskaffelse af såvel kapitalen som lønarbejdet".⁵¹ Denne anderledes udledning af bevidsthed fra kapitalforholdet – en udledning, der over for analysen af socialpartnerbevidsthed måtte tage sig rent normativt ud – blev her samtidig forbundet med en opfattelse af klassebevidsthedens etablering gennem en 'læreproces'.⁵² Dette appendix stemte bedre overens med undersøgelsens grundlæggende problematik, men stred således også mod de teoretiske bestemmelser i selve klassestrukturanalysen.

En mere kontinuerlig pointe i begge undersøgelser var, at klasser måtte bestemmes strukturelt og relationelt. 1973-undersøgelsen understregede, at klasser var "størrelser i et forhold eller et kompleks af forhold, hvor forholdet netop er det, der bestemmer og konstituerer dem" – ikke som i den 'borgerlige' videnskabs forestilling om isolerede socialgrupper, der umiddelbart kunne opgøres statistisk alene ud fra den empiriske overflade. Klassekampen gik med andre ord logisk forud for klasserne.⁵³ 1976-undersøgelsen påpegede noget tilsvarende, men understregede samtidig, at 'historiske' klassekategorier som 'borgerkab', 'småborgerskab' og 'gårdmænd' måtte bestemmes på grundlag af kapitalbegrebets logiske struktur, dvs. især forholdet mellem

kapital og lønarbejde, også selv om "klasseanalysen ikke uden videre kan udledes af kapitalbegrebet".⁵⁴

Begge disse undersøgelser betragtede dermed først og fremmest klasserne som resultater af andre determinationsstrukturer – i 1973-undersøgelsen som resultater af verdensmarkedet og den danske førkapitalistiske stat, i 1976-undersøgelsen som historiske afspejlinger af kapitalforholdet – snarere end som historiske aktører eller drivkræfter. Her var således temmelig langt til Scocozzas direkte klassekampstolkning og endnu længere til Steen Buscks erklærede hensigt om at fokusere på klassernes konkrete handlinger. Også dette synes at have affødt modtendenser i hver af de to undersøgelser.

En vis aktørrolle blev således i den tidlige undersøgelse tilskrevet staten. Denne havde ifølge forfatterne spillet "en meget aktiv rolle under det borgerlige samfunds etablering", men havde derefter gradvis trukket sig tilbage for at "fungere som en politisk størrelse, der lagde de retslige rammer for den frie udfoldelse af produktionen og vareudvekslingen", dvs. "tilvejebringelsen af de almene produktionsbetingelser" for kapitalen.⁵⁵ Den "fordobling i stat og samfund", dvs. adskillelsen af politik og økonomi, som var grundlæggende for det kapitalistiske samfund og ifølge forfatterne var blevet retsligt formaliseret med junigrundloven, havde således rødder i den danske stats fremfærd forud for kapitalismens udvikling i Danmark, navnlig gennem landboreformerne i slutningen af 1700-tallet.⁵⁶ Dermed stod staten i denne analyse nærmest som en slags substitut for klassehandling.

Den potentielt spændende tese om den førkapitalistiske stats rolle blev dog ikke udfoldet videre. I 1976-undersøgelsen blev også statens form udledt logisk af kapitalens reproduktionsbehov, idet den moderne danske 'socialstat' afspejlede 'socialpartnerbevidstheden' ved at indlemme arbejderklassen som ligeberettiget partner.⁵⁷ Endnu engang viste sig en modvilje inden for samme fremstilling mod denne generelle kapitallogiske pointe, denne gang i en tilsyneladende ubevidst side-

stilling af mindst fire vidt forskellige forklaringer af det moderne demokratis opståen. Mest i den kapitallogiske ånd var udledningen af den demokratiske statsform af de 'vareøkonomiske' begreber om frihed og lighed.⁵⁸ Et andet sted blev 'demokratiseringsprocessen' imidlertid selv fremstillet i aktørtermer – en efter alt at dømmes utilsigtet tilnærmelse til den borgerlige moderniseringsteoris forudsætninger.⁵⁹ Et tredje sted blev demokratiet fremstillet som et resultat af politiske partiers kampe, navnlig Socialdemokratiets indsats – hvilket forudsatte en teori om de politiske kampes relative autonomi, som stred mod kapitallogikken.⁶⁰ Endelig anførte undersøgelsen et enkelt sted klassekampe som forklaring på etableringen af en demokratisk offentlighed i Danmark – og antydede dermed en klassesubjektivitet, som i højere grad lignede det, Steen Busck havde efterlyst.⁶¹ Denne variationsrigdom hang sandsynligvis i vidt omfang sammen med indbyrdes forskelligheder forfatterne imellem, men tydeliggør ikke desto mindre en udbredt uklarhed om forholdet mellem det 'logiske' og det 'historiske' og 'praktiske'.

Til trods for de indbyrdes forskelle hvilede begge *Den jyske historikers* klassestrukturundersøgelser dog på fælles opfattelser af klassebegrebets historiske gyldighedsomfang. Det lå implicit, men tydeligt i forlængelse af kapitallogiske diskussioner, når forfatterne udelukkende skildrede klassebegrebet som forankret i kapitalforholdet, dvs. i en kapitalistisk kontekst. Eksplicit viste sådanne standpunkter sig i *Den jyske historikers* samtidige løbende diskussioner af muligheden for at analysere prækapitalistiske samfundsformer med marxistiske begreber. Her konkluderede især Jørn Hansen ud fra en bekendelse til "kritikken af den politiske økonomi som den eneste egentlige marxistiske metode", at denne metode udelukkende havde "gyldighed for det kapitalistiske samfund".⁶² Også her viste sig ganske vist signifikante indbyrdes uenigheder.⁶³ Ikke desto mindre fik denne opfattelse som konsekvens, at den danske vej til kapitalismen her søgtes forklaret uden nogen nærmere analyse af, hvad der gik forud for kapitalismen. Sam-

menhængende hermed rummede klassestrukturanalyserne ingen analyse af elementer i det moderne danske samfund, som lå uden for kapitalforholdets dominans, således heller intet begreb om f.eks. præ-kapitalistiske levner inden for kapitalistiske samfund.

Resultatet af *Den jyske historikers* ofte nybrydende og komplekse ansatser til en samlet analyse blev således ikke den tilsigtede sammenhængende helhedsbestemmelse.⁶⁴ Snarere endte man i en polarisering mellem på den ene side en fatalistisk forankring af den danske klassestrukturs specifikke former i en almen logisk analyse af kapitalbegrebet, på den anden side en helt idealistisk, nærmest voluntaristisk opfattelse af revolutionær teori, opstået uden for kapitalforholdet. Begge dele truede med at undergrave intentionerne om at udvikle historiske klasseanalyser, der hævdede sig over det rent 'logiske'.

Klasse og kultur

Navnlig i *Den jyske historikers* klasseanalyser anes en stræben hen mod en større indarbejdelse af politiske former, praktiske sociale erfaringer og bevidsthedsmæssige udtryk, også selv om de kapitallogiske grundantagelser forhindrede en konsistent eller blot fokuseret udfoldelse af sådanne temaer. Andre marxistiske traditioner lagde op til tættere studier af sådanne forhold. Georg Lukács og Antonio Gramsci havde allerede i 1920'erne udpeget praksis, snarere end f.eks. produktivkraftbegrebet, som marxismens kerne. På det grundlag havde de fokuseret nøjere på kollektive bevidsthedsformers betydning i form af henholdsvis klassebevidsthed og ideologisk hegemoni.⁶⁵ Aspekter af disse tanker var blevet videreudviklet i den såkaldte 'vestlige marxisme', især i den tyske 'kritiske teoris' analyser af kultur og ideologi, der delte væsentlige teoretiske forudsætninger med kapitallogikken.

1970'ernes danske marxister havde også forholdt sig til disse retninger, men mere i kultur- og ideologikritiske litteraturanalyser end i historieskrivningen. En væsentlig undtagelse herfra var dog Martin Zerlang's fyldige

analyse fra 1976 af det agrare småborgerskab i Danmark fra landboreformerne til systemskiftet. Her blev nogle af Lukács' centrale teorier om totalitet, praksis og klassebevidsthed udviklet i socialpsykologisk retning, med inspiration fra blandt andre Wilhelm Reichs freudo-marxistiske massepsykologi fra 1930'erne og Anette Leppert-Fögens dengang nye analyse af småborgerskabet. Resultatet nærmede sig meget det, der fra begyndelsen 1980'erne vandt udbredelse under betegnelsen 'mentalitetshistorie'. Zerlangs gennemgående analyse af den betydning, som det agrare småborgerskab struktur i overgangen til kapitalisme fik for det moderne Danmarks indretning, var beslægtet med *Den jyske historikers* tidlige forsøg, men var her betydeligt mere udfoldet. Ikke mindst var de fyldige analyser af bøndernes religiøse og sociale bevidsthed gennem bonde- og vækkelsesbevægelsernes skrifter tænkt mere systematisk sammen med opfattelsen af klassestrukturen og af klassekampen som historisk drivkraft. Også dette værk var dog præget af at have overtaget en stor del af sit analysemateriale fra den foreliggende, ikke-marxistiske litteratur.⁶⁶

En del af Gramscis teorier og begreber fik en vis renæssance i samfundsanalyser fra slutningen af 1970'erne, især i politologiske traditioner, men også som forbindelsesled til nye kulturhistorisk forankrede interesser. I et forsøg på at indkredse det ideologiske fænomen 'dankheden' reformulerede Uffe Østergård i 1984 den gamle klassesolkning af grundtvigianismens position i den moderne danske offentlighed, som bl.a. P.G. Lindhardt havde udfoldet. I stedet fremhævede han de grundtvigianske gårdmænds hegemoniske position, hvis rolle bl.a. var betinget af den særlige danske vej til kapitalismen.⁶⁷ Hermed sås således, delvis i forlængelse af nogle af samme spørgsmål, som havde ledet *Den jyske historikers* klasseanalyser, forholdet mellem ideologi og klasse ikke som et én-til-én-forhold, men som et led i en samlet bestræbelse på social og kulturel helhedsforståelse.⁶⁸

Franske og navnlig britiske marxistiske historikere havde imidlertid, delvis i parløb med

Antonio Gramsci (1891-1937). Leder af det italienske kommunistparti og marxistisk tænker. Gramscis filosofi fik stor betydning for udviklingen af den "vestlige marxisme". (Arbejdermuseet & ABA).

den franske Annales-skoles fokus på kollektiv mentalitet inden for en socialt forankret totalhistorie udviklet en historieskrivning, der i højere grad end de fremherskende danske strømninger tog udgangspunkt i kollektive erfaringer, kultur, ideologi og bevidsthed.⁶⁹ Mest markant kom dette til udtryk i den britiske marxistiske historiker E.P. Thompsons indflydelsesrige bestemmelse af klasse som bevidsthedsafhængig, relationel proces – noget, der 'sker', idet en gruppe mennesker som resultat af fælles erfaringer føler og udtrykker fælles interesser imod en anden klasse.⁷⁰ Dette etablerede en forbindelse mellem social- og kulturhistorien, der dog kun i ret begrænset omfang blev udfoldet teoretisk hos Thompson, som hellere forsvarede den empirisk forskende historikers praktiske erkendelsesresultatet imod især Althusserskolens teoretisering.⁷¹ For mange historikere kunne dette udtrykke en overgang til nyere, mere kulturhistoriske interesser, der fra omkring 1980 vandt frem i mangfoldige faghistoriske sam-

menhænge. Dette skift var imidlertid forbundet med en opgivelse af de forsøg på teoretisk afklaring af klassebegrebet, som havde kendetegnet 1970'erne.

Der var for eksempel ret lidt teori, men derimod en underliggende Thompson-lignende enhedsforståelse af kultur og klasse, i Niels Finn Christiansens fremstillinger af dansk historie i det 19. og 20. århundrede. Hans bog om arbejderbevægelsens forhistorie fra 1986 skildrede denne proces som karakteriseret ved en række spændinger mellem – og inden for – borgerskabet, bestående af agrar- og handelskapitalister, småborgerskab og arbejderklasse i land og by, samt et pjalteproletariat af marginaliserede. Disse blev analyseret sammen med fremvæksten af folkelige og politiske bevægelser og ideologiske udtryk, selvsagt med særligt henblik på de tidlige forsøg på at organisere arbejderne inden for lavene, i selvhjælpsforeninger, korporative former og fagforeninger.⁷² Klasseanalysen sås i endnu bredere sammenhæng i samme forfatters fremstilling fra 1990 af dansk historie i 1900-1925, dvs. en periode, der delvis overlappede med både Vagn Dybdahls og *Den jyske historikers* tidligere klasseanalyser.⁷³ Frem for indledningsvis at fremstille klasserne hver for sig som ramme om hver enkelt klasses leveforhold fokuserede Christiansen på klassemod-sætninger og klassekamp som et gennemgående træk i en helhedsanalyse. Denne analyse var i høj grad struktureret ud fra de historiske erfaringer, mentale rammer og sociale og politiske handlingsmuligheder, der gjorde sig gældende for datidens indbyggere i Danmark. En del af de social- og kulturhistoriske undersøgelsesfelter som forholdet mellem klasser og politiske partier, boligforhold, læsevaner med mere havde pendanter i Dybdahls undersøgelse, selv om nogle fokuspunkter også afspejlede nyere interesse, bl.a. den nøjere skildring af kvinders forhold og kvindebevægelsen. Tematiseringen var imidlertid afgørende anderledes. Frem for som 1970'er-marxisterne at forankre historietolkningen i grundige teori- og kategoriovervejelser eller som Dybdahl at lade en bagvedliggende teori om økono-

Arbejderbevægelsens Forhistorie skrevet af historikeren Niels Finn Christiansen og udgivet af Selskabet til Arbejderbevægelsens Historie i 1986.

misk-social rammedeterminering styre fremstillingen, viste Christiansens fremstilling snarere en hermeneutisk bestræbelse på indlevelse i fortidens menneskers livsverden, som blev rammesættende for analysen af klasseforholdene.

Ved siden af disse videreudviklinger blandt historikere videreudviklede især etnologer og sociologer fra begyndelsen af 1980'erne andre elementer af Louis Althusseres tænkning end dem, som historikere og politologer havde hæftet sig ved fem-ti år før. Det gjaldt især Althusseres bestemmelse af ideologiens forankring i 'materiel' praksis og det individuelle subjekt ideologiske 'interpellering' gennem disse praksisformer – altså det, at de sociale normer så at sige udpeger den enkelte som et subjekt med en bevidsthed.⁷⁴ Dette var med til at åbne strukturmarxistisk inspirerede per-

spektiver for tættere og mere stringente analyser af subjekt-opfattelser, identitet og udsyn. Dette blev forbundet særlig prægnant med en analyse af sådannes klassesdifferentiering i den københavnske etnolog Thomas Højrup's analyser fra 1983 og frem af forskellige livsformer, relateret til en række forskellige forhold, der alle sås som betinget af produktionsmåden. Den kapitalistiske produktionsmåde åbnede således for lønarbejderlivsformen, den karrierebundne livsform med flere.⁷⁵ Inspirationen fra Althusser fungerede nu mere som udgangspunkt og redskabssamling til konkrete socio-kulturelle undersøgelser end som 'skole' i modsætning til andre. Dermed kunne althusserianske elementer nu kombineres med en række andre elementer, der ud fra rent filosofiske eller teoretiske betragtninger stod i meget skarp modsætning til Althusser. Hos Højrup selv gjaldt det bl.a. et dialektikbegreb fra Hegel. En senere arbejderhistorisk undersøgelse i forlængelse heraf, Niels Jul Nielsens afhandling fra 1998 om differentiering og arbejdersolidaritet på B&W 1850-1920, trak på E.P. Thompsons betragtninger af arbejderklassens historiske skabelse af sig selv. Det var et sammenstød af strukturelle og aktørfokuserede subjekt-begreber, som ville have fået enhver rigtig 1970'er-althusserianer til at gyse.⁷⁶ Dem var der imidlertid ikke mange tilbage af i 1998.

Disse bidrag viste, at hverken klasseanalysen eller den socialhistoriske tolkningstradition kunne betragtes som endeligt afskaffet med den 'kulturelle vending', der satte ind i 1980'erne. Det samme vidnede – og vidner – den stadige interesse for klassebestemt kultur om, hovedsagelig i form af arbejderhistoriske undersøgelser, men også f.eks. i nyere elitestudier. Men den interesse og de teoretiske traditioner, der havde båret interessen for 'klasse' som sådan, dvs. klasse, klassestruktur og klassekamp som hovedfelter for historiske studier, gled ikke alene mere og mere i baggrunden, men også i glemmebogen. Et af de seneste store bidrag om arbejderhistorien, bogen *Arbejdernes historie i Danmark 1800-2000* fra 2007, ligger da også ret tæt på den social- og kulturhistoriske forståelse, man så i Christian-

sens værk fra 1990. Ligeledes har Jens Engberg i sit store værk om dansk kulturpolitik i perioden 1750-1900 tolket sit emne ud fra en grundlæggende social klasseforståelse uden nogen større eksplicit kategori-afklaring.⁷⁷

Disse forsøg på at basere historieskrivningen på en løsere enhedsforståelse af kultur- og socialhistoriske magtforhold som kendetegnende for klasser står imidlertid som forsøg på at fastholde elementer af en bredere klasseanalysetradition imod de teorier om samfund og historisk udvikling, som er fremherskende i dag. Disse dominerende tilgange har tværtimod bevæget sig bort fra de bestræbelser om social helhedsanalyse ud fra ét overgribende magtbegreb, som var fundamentale for mange af de tidligere klasseanalyser.

Konklusion

'Klasse' har således aldrig kun været én simpel størrelse i historieskrivningen. Som social analysekategori har brugen af den røbet vidt forskellige vægtninger af en række betydningselementer og dermed en mangfoldighed af funktioner: som bestemmende økonomisk ramme, som aktør, som historisk drivkraft, som ramme for kulturhistorisk forståelse osv. Ligeledes har der vist sig grundlæggende uenigheder, selv inden for marxistiske traditioner, om klassebegrebets gyldighed som forklaringskategori.

For di de indbyrdes forskelle i brugen af klassebegrebet dog sjældent nåede at blive mere end markeret gennem enkeltstående analyser og diskussionsbidrag, men i stedet blev fortrængt af andre interessefelter, blev erfaringer og sammentækningspotentialer fra disse analyser ikke opsamlet. Ikke desto mindre må anerkendelsen og den videre analyse af klassebegrebets forening af forskellige dimensioner være uomgængelige elementer i fremtidige diskussioner af dets rolle i historieskrivningen. Sådanne diskussioner vil efter alt at dømme kunne være afgørende. De seneste tre årtiers kulturhistorie og marxismekritik har gang på gang indprentet historiefaget, at sociale modsætninger aldrig eksisterer i et kulturelt

tomrum, hvor bevidsthed udspringer direkte af socio-økonomisk position. Bevidstheden om dette har været et af de væsentligste resultater af den 'kulturelle vending', også selv om man på baggrund af ovenstående gennemgang af forskellige marxistiske bud på klassebegrebets historiske gyldighedsomfang og forklaringskraft må anerkende, at kultur, politik og ideologi i det mindste var væsentlige elementer i hvert af disse bud. Hovedfaren ved de nyere kultur- og diskurshistorie retninger består imidlertid i, at man enten betragter kulturelle identiteter, diskurser og bevidstheder, som om de eksisterede i et socio-økonomisk tomrum, hvori social ulighed, udbytning og klasseundertrykkelse kun var luftige ideer, eller blot anerkender 'det sociale' betingende indflydelse helt abstrakt og ubestemt.

En konstruktiv inddragelse af de kritikker, som hver af de forskellige historiografiske udfoldelser af klassebegrebet kunne rette mod hinanden ville heroverfor kunne danne udgangspunkt for et mere differentieret helhedsbegreb om klasse som udgangspunkt for nye forståelser af det historiske stof med en mere præcis inddragelse af både kultur, sprog og socioøkonomiske aspekter. Denne lille undersøgelses resultater vil forhåbentlig kunne bidrage til et sådant større rekonstruktionsarbejde.

Noter

1. Denne artikels forfatter vil gerne takke Pelle Oliver Larsen, Erik Strange Petersen, Trine Malling Lungskov og Claus Møller Jørgensen for gode samtaler om artiklens emne og de to sidstnævnte også for konstruktiv kritik af et tidligere udkast.
 2. Marx & Engels: 'Manifest der kommunistischen Partei', *Marx Engels Werke*, bd. 4, s. 462
 3. Jf. hovedindlæg i den angelsaksiske debat: Gareth Stedman Jones: *Languages of Class: Studies of English Working Class History 1832-1982*, Cambridge 1983, og Patrick Joyce (ed.): *Class*, Oxford 1995, samt nyere danske eksempler som Ivan Lind Sørensen: 'Træk af klassebegrebets historie i Danmark i det 19. århundrede', *Kritisk debat*, april 2009 (<http://www.kritiskdebat.dk/artikel.php?id=636>), og Søren Pedersen: 'Dannelsen af den socialistiske dis

kurs 1871-1877 – en studie i den tidlige danske socialisme', Claus Møller Jørgensen m.fl. (red.): *Moderne konstruktioner – klasse, nation og psyke i Danmark i slutningen af det 19. århundrede*, Århus 2002 (*Den jyske historiker*, nr. 96).

4. Et af de mere udfoldede eksempler, der dog af samme grund også må tælles blandt de mere kvalificerede, kan ses i Claus Møller Jørgensen: 'Historiske pejlinger – Til en indledning', i *Historiefaget efter postmodernismen*, Århus 2000 (*Den jyske historiker* nr. 88), s. 17, foruden 'Indledning', Møller Jørgensen *Moderne*, s. 10-13.

5. For arbejderklassens og –bevægelsens vedkommende findes væsentlige oversigter i Gerd Callesen, Hanne Caspersen og Knud Knudsen (red.): "*Fremad og aldrig glemme*", *10 års forskning i arbejderbevægelsens historie – status og perspektiver*, København 1981.

6. Henrik Horstbøll: 'Civilisation og Nation 1760-1830', i Søren Mørch, red.: *Danmarks historie, bd. 10: Historiens historie*, København 1990, især s. 129, 167ff.

7. C.F. Allen: *Haandbog i Fædrelandets Historie med stadig Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling*, København 1840. Jf. Bertel Nygaard: 'Civilisation, kamp og fremskridt i C.F. Allens *Haandbog i Fædrelandets Historie*', *Historie* nr. 1, 2009, s. 35-63, her især s. 51-53; Brunner *Geschichtliche*, bd. 7, s. 144-49, 314-37.

8. Jf. Jens Chr. Manniche: *Den radikale historikertradition*, Århus 1981, s. 241-299; Claus Møller Jørgensen: *Humanistisk videnskab og dannelse i Danmark i det 19. århundrede – reform, nationalisering, professionalisering*, Århus 2000, s. 570-87.

9. Jf. Thorkild Kjærgaard: 'Gårdmandslinjen i dansk historieskrivning', *Fortid og nutid*, bd. 28, hft. 2, 1979, s. 178-191.

10. Manniche *Den radikale*, s. 373-393.

11. Jf. især Mogens Rüdiger: *Gustav Bang. Historiker og socialdemokrat*, København 1987.

12. P.G. Lindhardt: *Vækkelser og kirkelige retninger*, København 1951.

13. Vagn Dybdahl: *De nye klasser, 1870-1913*, København 1965 (*Politikens Danmarkshistorie*), s. 41, jf. generelt s. 19-45

14. Dybdahl *De nye*, s. 246-55.

15. Jf. Erik Strange Petersen: 'Arbejderhistorie i Danmark – før og nu', i Erik Christiansen og Jens Chr. Manniche (red.): *Historiens ansigter*, Århus 1991, s. 65-78; samme: 'Historieskrivningen om arbejderklassen og arbejderbevægelsen', i 'Arbejderhistorie i Danmark – før og nu', i Lars K. Christensen, Søren Kolstrup og Anette Eklund Hansen: *Arbejdernes historie i Danmark 1800-2000*, København 2007, s. 404-414.

16. Til den vestlige marxisme: Perry Anderson: *Overvejelser over marxismen i den vestlige verden*, København 1977; Martin Jay: *Marxism and Totality: the Adventures of a Concept from Lukács to Habermas*, Berkeley 1984. En del af det danske nye venstres udvikling gav sig udtryk i Venstresocialisternes omskiftelige historie, jf. Per Askholm Madsen og Jens Otto Madsen: *Fra sandkasse til kadreparti? VS's dannelse og udvikling 1976-73*, København 1980.
17. Jf. Uffe Østergård (udg.): *Den materialistiske historieopfattelse i Danmark før 1945, I*, Århus 1973. Blandt de få og generelt isolerede undtagelserne var Gottlieb Japsens tolkninger af slesvigsk lokalhistorie i klassetermer. Jf. Gerda Bonderup m.fl.: 'National udvikling og borgerliggørelse – Hovedlinier i Gottlieb Japsens forfatterskab', *Historie*, 13:1-12, 1979, s. 80-107.
18. Benito Scocozza: *Klassekampen i Danmarks historie. Feudalismen*, København 1976
19. Benito Scocozza: *Om historie. En introduktionsbog*, København 1982, især s. 72ff; samme: 'Den borgerlige revolution i Danmark i slutningen af det 18. århundrede', *Historisk Tidsskrift* 84:2, 1984, s. 198-216.
20. Scocozza *Klassekampen*, s. 7f, jf. 31f om klassekampaspektet i kildekritikken og om partiskhed s. 16f og Scocozza *Om historie*, s. 98-101. Bogen fra 1976 polemiserede mod de af "kapitalens åndelige administratorer", der i samtiden ville negligere den danske fortid til fordel for en historieløs europæisering. Et eksempel på hans åbenlyse sympati med de udbyttede er skildringen af Tugt- og Børnehuset, s. 242-246.
21. I denne henseende kan bogen ses i forlængelse af både marxistisk og ikke-marxistisk formidling af historien 'fra neden', ikke mindst i britiske traditioner. Jf. A.L. Morton: *A People's History of England*, London 1979 [1938], samt det historiografiske udblik i Raphael Samuel: 'British Marxist Historians, 1880-1980', *New Left Review*, 120, 1980, især s. 37-42. Visse paralleller kan findes i ældre dansk historiskrivning, f.eks. hos C.F. Allen.
22. Scocozza *Klassekampen*, s. 12.
23. Scocozza *Klassekampen*, s. 13, 27f, 49. Jf. Scocozza 'Den borgerlige', s. 203f.
24. Scocozza *Klassekampen*, s. 24, 57.
25. Scocozza *Klassekampen*, s. 118. Dette synes at konkretisere Maos sondring mellem 'hovedmodsigelse' og 'sekundære modsigelser', jf. Mao Tsetung: *Om Praxis. Om Modsigelse*, København 1971, s. 47.
26. Jf. Troels Dahlerups anmeldelse, *Historisk Tidsskrift* 13:5, 1978, s. 299f; Jensen: 'Danmarkshistorie' s. 73f.
27. Scocozza 'Den borgerlige', s. 204-216.
28. Henrik Jensen: 'Benito Scocozza: Feudalismen, Kbh. 1976', *Historievidenskab*, nr. 10-11, 1977, s. 254, 255. Jf. Ole Bernild og Henrik Jensen: *Den feudale produktionsmådes historie i Danmark ca. 1200 til ca. 1800. Bind 1*, København 1978, s. 198-201.
29. Jf. for de mest klassiske udlægninger heraf især Louis Althusser: *For Marx*, København 1969; Louis Althusser m.fl.: *Lire le Capital*, Paris 1971; Nicos Poulantzas: *Pouvoir politique et classes sociales*, Paris 1968. Den måske bedste danske fremstilling af hovedtanker i denne skole findes i John Martinussen: *Marxistisk statsteori*, Århus 1976.
30. Perry Anderson: *Passages from Antiquity to Feudalism og Lineages of the Absolutist State*, begge London 1974.
31. Bernild og Jensen *Den feudale*, s. 17.
32. Jf. her især Althusser's bestemmelse af dominantstruktur i *For Marx*, s. 166-189, samt af begrebet 'konjunktur' i Poulantzas *Pouvoir*, bd. 1, s. 37 og pas-sim.
33. Bernild og Jensen *Den feudale*, s. 201.
34. Bernild og Jensen *Den feudale*, s. 200f. Både denne undersøgelse og Iver Hornemann Møllers, som skal gennemgås senere i denne artikel, adskilte sig fra de øvrige marxistiske retninger ved ofte helt uden levnskritiske forbehold eller eksplicite selektionskriterier at bygge de empiriske elementer af analysen på ikke-marxistiske empiriske studier. I Bernilds og Jensens kritik af Scocozzas bondeoprørsanalyse byggede f.eks. uden videre på konklusioner fra Knud Fabricius' artikel fra 1900 om bondeoprøret i 1441. Den særlige althusserianske empiri-skepsis fik hermed et ganske paradoksalt udtryk.
35. Iver Hornemann Møller: 'Klassekamp og sociallovgivning', I-III, *Økonomi og politik* hhv. 51:4, 1977, s. 366-387; 52:1, 1978, s. 7-17; og 52:2, 1978, s. 140-171; samme: *Klassekamp og sociallovgivning 1850-1970*, København 1981; *Klassernes magt 1850-1970*, København 1983. Jf. Jørgen S. Dich: *Den herskende klasse*, København 1973. De førstnævnte artikler udfolder grundigst det teoretiske grundlag for undersøgelsen og vil derfor stå i centrum i det følgende.
36. Hornemann Møller 'Klassekamp', II, s. 9.
37. Hornemann Møller 'Klassekamp', II, s. 7. Jf. I, s. 374f.
38. Hornemann Møller 'Klassekamp', II, s. 10
39. Hornemann Møller 'Klassekamp', II, s. 10-12.
40. Hornemann Møller 'Klassekamp', I, s. 10.
41. Af den omfattende litteratur må fremhæves Helmut Reichelt: *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx*, Frankfurt 1970; Hans Jørgen Schanz: *Til rekonstruktionen af den politiske økonomis omfangslogiske status*, Århus 1973; Anders Lundkvist: *Kapitalens bevidsthedsformer*, Århus 1975; Ole Fogh Kirkeby: *Kapitallogik og historie*,

Roskilde 1977, s. 77ff. Tidsskriftet *Historievidenskab* og forlagene GMT og Modtryk publicerede talrige vigtige bidrag til afklaringen af kapitallogikken, herunder dens forhold til historien. Tidsskriftet *Kurasje* fokuserede mere på de ligeledes omfangs- og talrige statsteoretiske afledninger af lignende teoretiske udgangspunkter.

42. Steen Busck, Jens Christensen og Asger Jepsen: *Klassestrukturen i Danmark 1870-1920*, Århus 1973 (*Den jyske historiker*, 6. årgang nr. 3-4); John Braskhøj, Steen Busck, Jens Christensen, Jørgen Hegnsvad, Asger Jepsen, Birgitte Possing og John Poulsen: *Det danske klassesamfund 1920-1840*, Århus 1976 (*Den jyske historiker* nr. 9). I begge tilfælde blev det understreget, at der var tale om foreløbige bidrag på grundlag af arbejdsrapporter. Sammen med det forhold, at disse værker blev til gennem samarbejder mellem forskellige forfattere kan dette forhold selvsagt forklare nogle af de indre detailmodsatninger. Som det vil fremgå, mener jeg dog, at disse på et mere overordnet plan kan ses som udtryk for en grundlæggende teoretisk udviklingsproces og uafklarethed. Den første klassestrukturundersøgelse er tidligere behandlet i Erik Christiansen og Claus Møller Jørgensen: *Historiefaget 75 år*, Århus 2004, s. 243-247.

43. Schanz *Til rekonstruktionen*, s. 157; Hans Jørgen Schanz: *Antikritik – refleksioner over kritikken af kapitallogikken*, Århus 1977, s. 35-53.

44. Jf. f.eks. Braskhøj *Det danske*, s. 10-15, samt temaet og forholdet mellem logik og historie i *Historievidenskab* nr. 5-6-7, 1976.

45. Steen Busck: 'Alternativ metodeundervisning', *Historievidenskab*, nr. 2, 1975, s. 60. Busck bemærkede dog i samme artikel s. 58, at han samtidig delte kritikernes kritik af den ortodokse dialektiske og historiske materialisme (*diamat'en*) – altså det standpunkt, som Scocozza tolkede historien ud fra. Herved gik Buscks erklærede hensigter temmelig langt i retning af de processuelle og praktiske bestemmelser af klassebegrebet, som man bl.a. så i E.P. Thompsons opfattelse af klasse som relation og delvist bevidsthedsafhængig proces – jf. senere i denne artikel. Buscks henvisninger til Lenin og Karl Korsch som forbilleder for 'praktikerne' antyder dog muligvis snarere forbindelser til den omfattende teoretisering om socialstruktur og aktion, som politologen Curt Sørensen i samme periode udviklede gennem kritiske diskussioner af de moderne Althusser- og kapitallogik-skoler over for Marx, Engels og arbejderbevægelsens klassiske marxister som Plekhanov, Kautsky, Lenin og Luxemburg. Jf. især Curt Sørensen: *Marxismen og den sociale orden*, Århus 1976. Sørensen har siden forsvaret og videreudviklet klassebegrebets gyldighed i forlængelse af disse teoretiske bestemmelser, især i *Marx' klasseanalyse som en integreret og flerdimensional*

magtteori, Århus 2002, og i bidraget til dette nummer af *Arbejderhistorie*.

46. Braskhøj *Det danske*, s. 7. En grundig anmeldelse bemærkede ligefrem, at 1976-undersøgelsen beskæftigede sig "med arbejderbevægelsens – og ikke arbejderklassens – historie". Joi Bay og Anders Vind: 'Det danske klassesamfund 1920-1940', *Historievidenskab*, nr. 13-14, 1978, s. 153. Dette var en overdivelse, men ikke så meget endda.

47. Busck *Klassestrukturen*, s. 76, jf. også 41, 44 og 67.

48. Braskhøj *Det danske*, s. 31.

49. Braskhøj *Det danske*, s. 22, 23. Jf. om revenu- og socialpartnerbevidsthed Ole Marquardt: *Konjunkturførløb og klassebevidsthed*, Århus 1974. (*Den jyske historiker* nr. 1), især s. 12-21

50. Helt i tråd hermed understregede 1976-undersøgelsen i forbindelsen med analysen af den danske arbejderbevægelse, at revolutionær bevidsthed ikke kunne opstå spontant, men krævede "et teoretisk arbejde". Braskhøj *Det danske*, s. 34. Dette måtte dog logisk forudsætte, at teorien kunne opstå helt uafhængigt af kapitalforholdet inden for det kapitalistiske samfund – hvad der pegede mod en ganske luftig idealisme i skærende kontrast til de materialistiske krav til kategoriudarbejdelsen.

51. 'Om klassebevidsthed og reformisme', tillæg til Braskhøj *Det danske*, s. 165.

52. Det sidste element synes inspireret af Michael Vester: *Die Entstehung des Proletariats als Lernprozess. Die Entstehung antikapitalistischer Theorie und Praxis in England 1792-1848*, blev dog ikke udfoldet videre i denne sammenhæng. Vesters bog udkom dog senere, i 1978 på dansk i tidsskriftet *Historievidenskabs* skriftrække og kom derigennem til at præge teoretiseringen af klassebegrebet hen mod 1980.

53. Busck *Klassestrukturen*, s. 3, jf. Braskhøj *Det danske*, s. 15. Dette afspejlede efter alt at dømme en inspiration fra Projekt Klassenanalyse: *Materialien zur Klassenstruktur der BRD. Erster Teil. Theoretische Grundlagen und Kritiken*, Berlin 1973.

54. Braskhøj *Det danske*, s. 10-15, 19.

55. Busck *Klassestrukturen*, s. 28, 31. Jf. Heide Gerstenberger: 'Zur Theorie der historischen Konstitution des bürgerlichen Staates', *Probleme des Klassenkampfes* nr. 8/9, 1973, s. 207-26. Gerstenberger videreudviklede senere sine betragtninger over den borgerlige stats konstituttering i den store afhandling *Die subjektlose Gewalt*, Münster 1990, der for nylig er kommet i revideret engelsk oversættelse: *Impersonal Power: History and Theory of the Bourgeois State*, Leiden 2007.

56. Busck *Klassestrukturen*, s. 29, jf. 38. Jf. en del af den bagvedliggende sympati for tyske statsafledningsbestemmelser fremgår af *Statsteori, keynesianisme og*

- arbejderbevægelse, Århus 1975 (*Den jyske historiker* nr. 3), samt mangfoldige indlæg i tidsskriftet *Kurasje*.
57. Braskhøj *Det danske*, s. 23.
58. Braskhøj *Det danske*, s. 26.
59. Braskhøj *Det danske*, s. 24.
60. Braskhøj *Det danske*, s. 36.
61. Braskhøj *Det danske*, s. 25.
62. Jørn Hansen: 'Den historiske materialisme og kritikken af den politiske økonomi', *Om Studiet af førkapitalistiske samfundsforhold*, Århus 1976 (*Den jyske historiker* nr. 6), s. 23.
63. Jf. de anderledes opfattelser i Uffe Østergård: 'Studiet af førkapitalistiske samfundsforhold – Mulighed og relevans. Teoretiske og metodiske problemer', i *Om Studiet*, s. 52-135; samt Niels Henrik Pedersen: *Produktion og udbytning i førkapitalismen*, Århus 1978 (*Den jyske historiker*, nr. 14).
64. Jf. Busck *Klassestrukturen*, s. 2
65. Georg Lukács: *Geschichte und Klassenbewußtsein* (1923) (*Georg Lukács Werke* bd. 2, Neuwied & Berlin 1968); Antonio Gramsci: *Selections from the Prison notebooks*, New York 1971.
66. Martin Zerlang: *Bøndernes klassekamp i Danmark*, København 1976.
67. Uffe Østergård: 'Hvad er det "danske" ved Danmark? Tanker om den "danske vej" til kapitalismen, grundtvigianismen og "dansk" mentalitet', *Kultur mentalitet, ideologi*, Århus 1984 (*Den jyske historiker* nr. 29-30), s. 85-137.
68. Dette byggede dog også på et samarbejde med Vagn Wåhlin, hvis egne sammentænkninger af klasse og ideologi kom til sammenlignelige resultater uden at inddrage gramscianske begreber. Jf. især Wåhlin: 'By og land', Jørgen Holmgaard m.fl. (red.): *Det grundtvigske bondemiljø*, Aalborg 1981, s. 1-74. Gramscis hegemonibegreb inddrages derimod eksplisit, om end ikke synderligt teoretisk udfoldet, hos Claus Friisberg, f.eks. i hans *Revolution over Danmark. Borgerskabets revolution marts 1848*, Varde 1999.
69. Harvey Kaye: *The British Marxist Historians*, Oxford 1984; Bertel Nygaard: '1789 som borgerlig revolution. Historisk beskrivelse og begrebsbrug hos Georges Lefebvre og Albert Soboul', *Historisk tidsskrift* 107:2, 2007, s. 478-508.
70. E.P. Thompson: *The Making of the English Working Class*, London 1991 [1963], s. 8-12.
71. E.P. Thompson: *The Poverty of Theory and other Essays*, London 1979.
72. Niels Finn Christiansen: *Arbejderbevægelsens forhistorie*, København 1986.
73. Niels Finn Christiansen: *Klassesamfundet organiseres 1900-1925. Gyldendal og Politikens Danmarks-historie*, red. af Olaf Olsen, København 1990. Jf. samme forfatters korte bestemmelse af klasser og

klassekamp i både socio-økonomiske, kulturelle og idémæssige termer i 'Kapitalisme – klassekamp – socialisme', i Christensen, Kolstrup og Eklund Hansen *Arbejdernes historie i Danmark 1800-2000*, s. 347-56.

74. Louis Althusser: *Ideologi og ideologiske statsapparater*, Aalborg 1983, især s. 41-46.

75. Thomas Højrup: *Det glemte folk*, København 1983; samme: *Omkring livsformsanalysens udvikling*

76. Niels Jul Nielsen: *Virksomhed og arbejderliv. Bånd, brudflader og bevidsthed på B&W 1850-1920*, København 2002. Jf. også samme: 'Bånd og brudflader i arbejder- og virksomhedskulturer', *Arbejderhistorie* 2000:2, s. 21-30.

77. Christensen, Kolstrup og Eklund Hansen: *Arbejdernes historie i Danmark 1800-2000*; Jens Engberg: *Magten og kulturen: Dansk kulturpolitik 1750-1900*, 3 bd., København 2005.

Abstract

Bertel Nygaard: What was 'class'? The concept of class in Danish historiography, *Arbejderhistorie* 3/2009, pp. 38-54.

In present accounts, historiography of class and class struggle is often summarily associated with very simplistic versions of Marxism. However, social classes have played crucial roles in very different sorts of historiography, since the 18th Century at least, and its use in concrete historical interpretations have shown numerous dimensions of the concept: economic category, social structure, agency, social relation, process and more. Marxist interpretations, offering the most explicit discussions of its theoretical and empirical implications for historical explanation, have also witnessed significant variations in its use. Focussing primarily on Danish Marxist historiography dealing with processes of transition to capitalism and modernity, this article points out concrete instances of widely different uses of the concept 'class' in order to work towards a clarification of its relevance at the present conjuncture of historiography.

Bertel Nygaard, ph.d. i historie, adjunkt ved Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet. Arbejder især med dansk og europæisk historie i det 19. århundrede samt historiefagets metode og teori.